

կական խնդիրը յարուցել է ինքը տաճիկն եւ այժմ՝ կամենում է արեան մէջ խեղդել հային եւ նրա խնդիրը:

Մի կողմը թողնելով այն՝ որ ամենայն ճշշումն ընդգիծութիւն է յառաջ բերում ամենայն հալածանք ապստամբութիւն է ծնեցնում պատմական փաստ է, որ 1878 ին տաճիկն ինքն ստեղծեց հայկական խնդիրը: Երբ Բեռլինի վեհաժողովում պիտի վճռուէր արեւելեան քրիստոնէից վիճակը, հայ եպիսկոպոսներ գնացին Եւրոպա, ամենուրեք հայեցեցին ազատութիւն հայերի համար եւ տաճիկ կառավարութիւնը շարժեց այդ շարժումը, նա թոյլ տուաւ որ իւր հալածակ եպիսկոպոսներ թողոքեն իւր դէմ, հայոց պատրիարքը հարկաւոր թաղերից թաղկացած թողոքներ հեռագրէ Կ. Պոլսից առ իւր պատուիրակներն: Ոչ այս չափ միայն, երբ այդ բողոքաւոր պատուիրակները յետ դարձան Կ. Պոլիս, նրանց հարցնող անգամ չեղաւ, թէ ո՞ւր էին գնացել և ի՞նչ էին արել: Հաստատ պատմական իրողութիւն է, որ սուլթանը դժգոհ այդ գործից՝ մեծ վեզիրին պատասխանատուութեան կանչեց, որ պատասխանեց, Վեհափառ Տէր, այն ժամանակ պէտք էր մեզ, որ հայերն էլ ազատութիւն ուզէին, որ պէս զի խառնարէինք բոլորների ազատութեան, իսկ այժմ ո՞վ է մեզ ստիպողը բարենորոգումներ մտցնելու, եթէ հարկ լինի հայկական խնդիրը վերացնելու, այդ մեզ համար շատ զիւրիկն է միշտ խոստանալ բարենորոգումն և երբէք չըկատարել:

Այժմ ինչպէս երևում է եկել է ջրնջման շրջանը և պէտք է խոստովանել որ տաճիկը մեծ ծարտարութեամբ լրացնում է իւր ծրագիրը, մինչ եւրոպայի քրիստոնեայք միմեանց են վերադրում հայկական խնդրի ծագեցնելը: Հայոց խնդիրը ոչ մի եւրոպական պետութեան խնդիր չէ, նորան ծնել է տաճիկը: Այս ծանրակշիռ փաստաբանութիւնը հերքում է այն սովորական մեղադրանքները, որ բարդութեամբ են մի կողմից հայոց, միւս կողմից եւրոպայի ազգերից մանաւանդ Անգլիացւոց դէմ: Քրիստոնէից կոտորածի պատասխանը Միջին դարերում անշուշտ խաչակրաց արշաւանք կը լինէր. իսկ այժմ այժմ սուլթանը Կ. Պոլսի կոտորածի երկրորդ օրն պարգև է ստանում Եւրոպայից:

Մի Արեւելագէտ եւրոպացի ճիշդ նկատում է այս առթիւ թէ ի՞նչ կանէր միայեալ իսլամութիւնը, եթէ երկրիս մի անկիւնում այն խայտառակութեան ենթարկուէր իսլամութիւնը, որպիսի խայտառակութեան

ենթարկուում է այսօր քրիստոնէութիւնը Հայաստանում: Միթէ յակամայից պիտի խոստովանենք որ իսլամն աւելի բարոյական զօրութիւն ունի, քան ներկայ քրիստոնէութիւնը:

Քաւ և մի լիցի: Հայերս հաւատացող ժողովուրդ ենք և երբ ամենայն օր աղօթելով ասում ենք. «եղիցի՛ն կամք քո», զիտենք որ ՆՈՐԱ կամքը բարի է և բարի էլ կը լինի:

Բայց «մինչև ցերբ Տէր», այս է մեր մարդկային անհամբերութեան արտայայտութիւնը, որ երկու տարի է ի վեր արեւն արտասուքով կրկնում ենք: 1895-ին կոտորածներին այժմ յաջորդում են 1896-ի աւելի սոսկալի կոտորածները, արդէն իսկ սկսուել է երկրորդ կոտորածը, որ անհամար զոհեր է տարել Կ. Պոլսում: Ալիւում, Կեսարիայում և Վանում ամենայն օր նոր նոր կոտորածներ լուրեր են ստացուում իսկ մեր աչքերի առաջ մեռնում են տնանկ և հալածական գաղթականներ...:

Երկիրը քայուքանդ, ժողովուրդը մարթնուած և ցիր ու ցան, եկեղեցիք այրուած և վանքերը կործանուած, քահանայք ու առաջնորդք սպանուած, պատրիարքն աքսորական և Սուրմակն անգամ գլորուած, ի՞նչ արդեօք սրա վերջը, Տէրն ինքնին միայն զիտէ և սուրբ է Կուրա կամքը. իսկ մենք համոզուած ենք, որ մեզ հետ եղող ճշմարտութիւնը պիտի փրկէ մեր:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ.

ԳԱՂՏՆԻ ԽՈՐՀՐԳԱԿԱՆ Ա. Ն. ՄԱՍՈՒՍԿԻ ԵՒ ԻՇԽԱՆ Ե. Է
ՈՒԽՈՄԱՐՈՒ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ.

Ընդոս 14-ին՝ շաբաթ օրը Վեհափառ Հայրապետ հեռագիր ստացաւ օտար գաւառներէնց վարչութեան տեսուչ գաղտնի խորհրդական պ. Ա. Ն. Մոստովցի, որ արդէն ժամանել է Թիֆլիզ և յոյս ունի երեքշաբթի կամ չորեքշաբթի ներկայանալ Նորին սուրբ Օծութեան Եջմիածնում: Նոյն օրն հեռագիր ստացաւ և Վրաստանի ու Իմերեթի առաջնորդ բարձր սրբազան Գէորգ արքեպիսկոպոսից, որ բարձրաստիճան հիւրերն այցելութեան գալով Նորին Սրբազնութեան, միասին գնացել են ի տես վանքի մայր եկեղեցու, Ներսիսեան հոգեւոր դպրանոցին և փակուած Գայիանեան ու Յովնանեան դպրոցներին. ապա սրբազան առաջնորդը փոխ այցելութեան գնալով՝ կիրակէ օրուան ճաշի և հրախրել Պետերբուրգից ժամանած հիւրերին, որոնց սեղանակից պիտի լինին վարչական բարձրաստիճան անձինք և անուանի քաղաքացիք, Պարոն Մոստովցի և իշխան Ուխտամսէին կիրակէ զիշեր Թիֆլիզից ուղևորուելով երկուշաբթի երեկոյեան հանում են Երևան, ուր ընդ առաջ էր ուղարկուած Վեհափառ Կաթողիկոսի կողմից Գեր. Պարապետ եպիսկոպոսը:

Երեքշաբթի ժամը 10-ին Երևանից ելնելով Ս. Էջմիածին հասան ժամը 11-ին, Գրսի դարպասի առաջ Վեհափառ Կաթողիկոսի կողմից ողջունեցին հիւրերին Գեր. Գրիգոր սրբազան և բարձր. Նահապետ վարդապետը, որոնց ուղեկցութեամբ մտան նոքա Մայր Տաճարն և ծուխ խոնարհելով համբուրեցին իջման սեղանն, Վեհափառն արտաքին դահլիճում՝ ամբողջ եպիսկոպոսական դասը ի միասին ընդունեցին հիւրերին, որոնք ապա ծաղկեայ այլման անցնելով նորին Օծութեան աջն առան, Առաջին տեսութիւնը մօտ մի ժամ տեսեց, ապա հիւրերը ցանկացան դիտել վանքն ու ձեմարանը:

Վեհափառն իջնելով պ. Մոսղովը ցանկացաւ Գերապ. Երեմիա սրբազանին այցելել, որովհետեւ մայրաքաղաքում թագադրութեան միջոցին խոստացած էր նրան Ս. Էջմիածնում այցելել, Կարձատեւ այցելութիւնից յետոյ հիւրերը դիտեցին ներսիսեան լիճը, նոր թանգարանը, ս. Գայիանէի վանքը, անտառն և ապա գնացին ձեմարան:

Ձեմարանի բակում հիւրերին ընդունեցին տեսուչն ու իւր օգնականն և առաջնորդեցին դէպի հաղխարան, որի մուտքի առաջ ուսուցիչները ժողովուած էին, Մի առ մի ուսուցչաց հետ ծանօթանալուց յետոյ մտան դահլիճն և սկսան աշակերտներին ուսուերէն հարցուփորձ անել, առանձնապէս տաճկահայ և պարսկահայ աշակերտներին էին դիմում, որոնց պատասխաններին և գոհ մնացին, Աշակերտներն երգեցին «Տէր պահան», քառաձայն, Ժողովուելով խորհրդարան աւելի ևս մօտիկից ծանօթացան ուսուցչաց հետ ապա դիտեցին մատենադարանն և դասարանները մտնելով կրկին սկսան հարցուփորձ անել, Դասարաններից ելնելով դիտեցին ննջարանն և գոհութիւն արտայայտելով հեռացան:

Ժամը 2-ին վեհափառն հանդիսաւոր նախաձառ էր պատրաստուած, որին ներկայ էին սինօղական հարք և եպիսկոպոսական դասը:

Նախաձառի ժամանակ նորին Վեհափառութեան առանձին սեղանին սպասաւորում էր Կորիւն արեղան, իսկ Նահապետ և Աշոտ վարդապետները յոսնկայս սպասուած էին Վեհափառի հրամաններին, Վեհափառ Հայրապետը բաժակ առնելով առաջարկեց ՆՈՅՆՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆՅՈՒՆՑ ԳԼԽՈՐ ԿԱՅՍԵՐ ԵՒ ԿԱՅՍԵՐՈՒԼՈՒ կենացն, ապա գաղտնի խորհրդական պ. Մոսղովը խմից ամենայն Հայոց Հայրապետի կենացը, Բարձր. Սուրբառ սրբազանը պ. Մոսղովի կենացը, Գեր. Սարգիս սրբազանը իշխան Ուխտումսիլու կենացն և ապա կրկին պ. Մոսղովը սեղանակից ս. հարց կենացը:

Նախաձառից յետոյ պ. Մոսղովն ու իշխան Ուխտումսիլին բաւական ժամանակ հանգստանալուց յետոյ հրաժեշտ տուին խոստանալով միւս օրը վերադառնալ և շարունակել բանակցութիւնն:

Յաջորդ օրն Երևանում Գերապետի փոխանորդին Տ. Ներսէս սրբազանին այցելելուց յետոյ պ. Մոսղովն և իշխան Ուխտումսիլին հարեանցի ծանօթացել էին թեմական դպրոցին, ուր դասերը դեռ չէին սկսուած:

Կէս օրից յետոյ ժամը 2-ին հիւրերը կրկին ժամանեցին Ս. Էջմիածին և անմիջապէս ընդունուե-

լով նորին Վեհափառութիւնից լսեցին նորին Օծութեան բոլոր բացադուրութիւններն և կարծիքները կարեւոր խնդիրների մասին, Բացի երկրորդական խնդիրներից բանակցութիւններ տեղի ունեցան երկու շառ կարեւոր խնդիրների մասին, նորին Վեհափառութեան տուած բացատրութիւններն այս առթիւ պարզեցին խնդիրներն և պ. Մոսղովը խոստացաւ նորին Վեհափառութեան հայեացքներն ու ցանկութիւններն հասցնել ուր հարկն է:

Ունկնդրութիւնն աւարտուելուց յետոյ հիւրերն այցելեցին սինօգի շէնքը, տեսան թանգարանը և մասանց խորանը, համբուրեցին ջերմեռանդութեամբ ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աջն և դարձան Վեհափառութեան օրհնութիւնն առին և ուղևորուեցան Երևան:

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ամոնոյս վերջին կրկին բացուեցաւ տաճկահայ գաղթականութեան հոսանքը դէպի Վարս, Սարի-ղամիշ, Իգդիր և Պարսկաստանի վրայով դէպի Հին Նախիջևան, Սեպտեմբրի կիսիցն սկսած մեծ գաղթականութիւն եկաւ դէպի Երևանի նահանգն Արձնից և Վանից, որի բնակիչներից հարիւրաւոր անձինք միանալով ռուսաց հիւպատոսի կարաւանին՝ եկան Ս. Էջմիածին:

Գաղթականների անընդհատ հոսանքը դեռ չէ վերջացել, սեպտեմբրի կիսիցն սկսած Ս. Էջմիածինը պատսպարել է օրական 500—600 գաղթական, որոնք միշտ տեղի տալով նորեկներին, ցրուում են դէպի կենդրոնական քաղաքներն ու հայրենակ գիւղերը, Առանձին գովութեան արժանի են հայ աղքատ գիւղացիք, որ երկար ժամանակով խնամում են բաղմամբ ընտանիքներ, Գաղթականները սննդի պակասութեան պատճառով ենթակայ են զանազան հիւանդութեանց, մասնաւոր ճարակում է նորանց մէջ տիֆը, Վեհափառ Հայրապետի հրամանով վանքի գիւղի միջի տունը, նախկին տղայոց դպրոցը, փոխարկուել է հիւանդանոցի, ուր տանեակ հիւանդներ են խնամուում ձեմարանի բժշկի ձեռքով, Գաղթականների մի մասն ևս վանքի գոմանոցում են, որոնց վրայ հոգածութիւն ունեն ձեմարանի սարկաւազ աշակերտները:

Գ. ՃԵՄԱՐԱՆ.

Աշակերտաց ընդունելութիւնն արդէն աւարտուել է ձեմարանում այս տարի աշակերտաց թիւն 200-ից անց է և դեռ շատերը բաղխում են ձեմարանի դռները:

Մանկավարժութեան դասընթացն այս տարի պիտի վերսկսուի կրկին նախկին չափով, արդէն իսկ հրաւիրուած է մեր միակ մանկավարժ պ. Ս. Մանդինեանցը, որ հոկտեմբրից կը սկսէ իւր դասախօսութիւնները:

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՑ.

Մայր Աթոռի տպարանի գրաշարանոցը, որ մի ամիս առաջ փակուած էր, կրկին բացուեցաւ ամօնոյս 23-ին, Գ. Ա. Արափեանը հաստատուեցաւ պատասխանատու անձնաւորութիւն տպագրական մասի:

Ս. Էջմիածնի օրացոյցն արդէն լոյս է տեսել և շուտով ի վաճառ կը հանուի:

Տպարանական ժողովի անդամ շնորհ. Ղուկաս Եսայիան Երևանի Երկրորդ Տրատարակութեան ատժիւ խնդրեց և ստացաւ թոյլտուութիւն Վեհափառ Կաթողիկոսից Առաքել վարդապետի գերեզմանի վրայ մի վայելուչ դամբարան կառուցանելու համար ժողովարարութիւն անելու։ Արդէն իսկ միաբանութեան անդամների մէջ հանգանակուած է յիսուն ռուբլու չափ գումար, եթէ Ս. Էջմիածնից բացակայ միաբաններն ևս նպատակ ցանկանան այդ դամբարանի շինութեան, կարող է մի վայելուչ շէրիմ կառուցուել թշուառ ժամանակների ողբերգակ պատմագրի գերեզմանի վրայ։

Ի Ռ Ի Ս Ս. Հ Ա Յ Ք.

ԲԵՍԱՐԱԲԻՈՅ ԹԵՄ.

Խորմուս ս. Խաչ վանքի վանահայր Գերայ. Խորէն եպիսկոպոս Ստեփանէն հայրապետական հրամանով թողնելով վանահայրութեան պաշտօնը, ժամանել է Ս. Էջմիածին։

Նոր-նախիջանի ս. Խաչ վանքի վանահայր Արժ. Եփրեմ վարդապետն հրաժարական է տուել իւր պաշտօնից։

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Ք

Կ. Պոլսի կոտորածից յետոյ բռնի կերպով մօտ 20,000 հայ արքայուհի և գուրս են արուել քաղաքից, ինչպէս հետզհետեւ տեղեկութիւններ են ստացուում, դաւառները քշուած հայերը մորթուել են ճանապարհներին։

Արդէն իսկ ապացուցուած փաստ է այժմ, որ Կ. Պոլսի յեղափոխութիւն և Օսմանեան բանկի վերայ յարձակումն ամիսներ առաջ պատրաստել է տաճկաց ոստիկանութիւնը։ Թէ ինչպէս է Նլտցի պալատը այս խաղը խաղացել, մանրամասն կերպիւնկարագրել է «Քրանկիթուրտեր Յայտուեղը»։

Պատրիարքական տեղապահ կարգուած Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսը հրաժարական է տուել, ինչպէս հաղորդում են լրագիրներն։

Տաճկաստանի դաւառներից փախստական եկողները այնպիսի սարսափներ են պատմում, որ պատմութեան մէջ իրենց նմանը չունին։ Ռուսիային մերձաւոր դաւառներում սովի և հիւանդութեան երկիւղներ կան։

Վ Լ Ի Ե Ր Ը Գ Ի Ե Ր

1895 աղէտալի տարին անցաւ ըսյց այդ աղէտների սոսկալի հետեանքները դեռ չարունակուում են։ Այդ սեւ տարին պէտք է զոնէ մի սեւ յիշատակարան եւս ունենայ, ահա այդ սեւ յիշատակարանի նիւթերն են, որ «Արարատը» պարտատու է հրատարակել իբրեւ բերան չայատաննայց եկեղեցոյ, որպէս զի զոնէ պատմութեան մէջ անմահման այն նահատակները, որ իրենց արիւնը շնորհալիցին քրիստոսի անուան համար։ Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ կոչից։

Դ.

ՄՇԽՅ ՌԵՂԱՐԿՈՒՄՍ ՏԵՂԵԿԱԳԻՅՑ ՔԱՂԱՌԱՄԲ.

Ձէի համարձակել, սոյն այս տեղեկագրութեան կամ լաւ ևս է ըսել բովանդակութեան տխուր պաշտօնը կատարել և նորանոր վշտեր յաւելուլ Ձեր հազար ու մէկ վշտերով ծանրաբեռնեալ վիրաւոր ու փափուկ սրտին վրայ, այլ այժմիկ գիտնալով թէ անշուշտ հասած են Ձեզ այդ բիւրաւոր աղգայնոց տխուր նահատակութեան գոյժերն, ուստի հարկ անհրաժեշտ դատեցի այդ արկածեալներու մասին ստորգ և ըստ կարի մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդել։

Տեղեկագրութեանս սկիզբը, որպէս յայտնի է, համառօտիւ անցած եմ այն կուսակալութեանց վերայէն՝ յորս բնակեալ Հայք թէեւ անկասկած զո՛հ եղած են անգուժ բարբարոսութեան արածութեանց, այլ սակայն մեղմէ բաւական հեռու լինելով կարելի չէ մանրամասն տեղեկութիւններ ստանալ, իսկ Կարնոյ, Բաղշոյ, Տիգրանակերտի և Խարբերդի կուսակալութեանց Հայոց վրայ, որք սահմանակից են Տարսնոյ և Վեհձի, ըստ կարի յաջողեցանք աւելի մանրամասն և ստորգ տեղեկութիւններ ձեռք բերել հոս և հոն յատուկ մեր կողմէն ղրկուած տեղեկաբերներու և թէ՛, ըստ սովորութեանս, աշնան կողմ, Խարբերդ և Տիգրանակերտ, ոչխար վաճառելու համար գնացող և քրդաց հետ վերադարձող ծանօթ հայերու և զրացի քրեւորներու միջոցաւ։

Սկսինք ուրեմն մի առ մի թուել այն կուսակալութիւններ, որոց մէջ բնակեալ թշուառ հայեր զո՛հ եղան իսլամ բարբարոսութեան անգուժ արածութեանց։

Ա. Հալէպի կուսակալութեան մէջ.

1 Հալէպ. 2 Անթարիա իր չորս մեծ գիւղերով. 3 Քիւիս. 4 Կիրեճեկ. 5 Նիւլիպ իր Սեղեր գիւղով. 6 Մարաշ իր գիւղերով. 7 Այնթապ իր գիւղերով. 8 Աւրֆա իր Կարմուշ, Հովակ, Պաղօլայ և Պուճաղ մեծ գիւղերով. 9 Ճիպին գիւղ մերձ Հոռմկլայի, ասոնք մեծաւ մասամբ սրէ անցուած և կողոպտուած են։

Բ. Աղանայի կուսակալութեան մէջ.

1. Հաճին շրջականերով սրէ անցուած և կողոպտուած։

Գ. Կեսարիա իր Թալաշ և Էփէրէկ աւաններով և շրջականերով սրէ անցուած և կողոպտուած։

Դ. Սեբաստիա իր շրջականերով, Կիւրին, Տիգրիկ, Չարս, Հապին Բարահիսար իր Թամզարայ և Ավշար Օվաչ և Մարսուան իրենց շրջականերով սրէ անցուած և կողոպտուած։

Ե. Տրապիզոն իր շրջականերով և Սամսոն կտրուած և կողոպտուած։

Չ. Կարին սրէ անցուած և կողոպտուած։ Կարնոյ դաշտ կողոպտուած և տեղ տեղ մարդասպանութիւնք եղած, Բարբերդ իր շրջականերով սրէ անցուած և կողոպտուած. Հասան—Գալէի Ս. Աստուածածնի վանք կողոպտուած և այրուած. միաբաններ սրէ անցուած և վանահայր Տիմոթէոս վարդապետ սպանուած և այրուած։ Բասեն կողոպտուած և տեղ տեղ մարդասպանութիւններ եղած։ Խնուս իւր գիւ-

դերով կողոպտուած և տեղ տեղ սրէ անցուած, Գերբնա իւր գիւղերով կողոպտուած սրէ անցուած և մնացեալն Առաջնորդական փոխանորդ Ներսէս վարդապետի հետ ի միասին բռնի մահմեդական ըրած:

Նրանկա իւր գիւղերով սրէ անցուած և կողոպտուած, Բեամախ իւր գիւղերով կողոպտուած և սրէ անցուած:

Պեղի տեղ տեղ կողոպտուած և մարդասպանութիւններ եղած:

Է. Խարբերդի միայն Մէրդէ ըսուած թաղն ազատուած միւս թաղերն ամբողջ և բողոքական ազգայնոց նշանաւոր Գօլէճն ուսանողներով ի միասին սրէ անցուած: Կողոպտուած և այրուած: Ըսոր Սինամուր, Հիւսենիկ, Հաբուսին, Քէսերիկ, Մորենիկ, Հողամբ, և Էղմէ աւաններն և բաղմահայ գիւղերն առ հասարակ սոսկալի տեսարաններով սրէ անցուած: Կողոպտուած և տուններն այրուած:

Բալու քաղաք խժոժական արարուածներով ընջուած և կողոպտուած: Նոյնպէս իւր շրջակայք գտնուած Վուլուշքեր, Եարմա, Եէնիքէյ, Հապ-հապ, Ժէթ, Խօշմաթ, Սօղանլու, Մեղրէ, Ներքի, Բորքան, Լախան, Նրճարան, Սարուխամիշ, Վարդնիս, Գարուաշմաղ ևլն գիւղեր սրէ անցուած: Կողոպտուած և այրուած:

Խարբերդի և Բալուիսրէ անցուած բոլոր գիւղերու թիւը 93 է: սակայն ամենու անունները չկրցանք իմանալ տակաւին:

Խարբերդի և Բալուի վերոյիշեալ գիւղերէից սպանեալներէն զիանկեր, թաղող չգտնուելուն պատճառաւ ցարդ հողի երես մնացած են ի կեր թռչնոց և գազանաց:

Բաբերդի կոտորածը ահռելի եղած է: Ըսոր Սօղանլու գիւղի կոտորածի ժամանակ, տեսնուել են հայ մանկամարդ կանայք բռնաբարուած սպանուած և կանացի համեստութեան հակառակ մերկ և արհեստագործ վիճակի մէջ ձգուած և իրենց գինեղի մանուկներ ոմանք գլխէն, ոմանք բազկէն և ոմանք ալ սրունքէն կտրուած և մեռած: ոմանք ալ տակաւին ողջ փակուած իրենց աննշանեալ մօր սառած կուրծքին, կը ծծեն եղեր նոցա արիւնաներկ և ցամբած ստիկը մերթ ընդ մերթ աղիողորմ ծիւլեր արձակելով:

Եւս և ասոր նման ուրիշ վայրագ և քսոմենի խժոժութիւններն աղատուելու համար, բաբերդի բաղնիքով կանայք ևս իրենց մանկիկներ գրկած՝ Բաբերդի քովէն հասող ճորսի գետի մէջ կը ձգեն զիրենք և ջրամոյն կը լինին: Եւս ամէնը մեղ պատմեցին Խարբերդ քրդաց հետ ոչխար փաճառելու գնացող և վերադարձող հայեր, որք ականատես եղած են այս սոսկալի տեսարաններուն: —

Նաև Վապան մօտէն, Արարկեր, Ակն, Չարսանճաղ, Չմկնաճաղ, Մալաթիա, Պեհեսնի, Հասան Փանսուր և Ագիաման քաղաքներ և աւաններ իրենց շրջականերով սրէ անցուած և կողոպտուած:

Ը. Տիգրանակերտի քաղաք սրէ անցուած, կողոպտուած և տներն ու խանութներն այրուած:

Վառապարուծիւն տեսնելով որ քրիստոնէայք ստուար թիւ մը կը կազմեն Տիգրանակերտի պարսպին մէջ, ուստի օր առաջ Տիգրանակերտի շրջակայք գտնուած և մԵԼ աւանցի Ալիբէկ ըսուած համար տիէ Տեմելագնդին պատկանող ցեղը, որ արարական տարազ կը կրէ և որ 3—4000-ի կը հասնի բերել կուտայ քաղաքը և որոշեալ օրը հրաման կը

դրուի: Այս քիւրդեր՝ Բաղսաճ գայլերու վոհմակի մը պէս, իրենց առուտուրին հետ զբաղող միամիտ և անղէն հայերու վրայ կը յարձակին խանութներու մէջ, և կակի սոսկալի ջարդը արդէն քաղաքը պարսպապատ է: փախելու հնար ու ճար չկայ, վեց օր շարունակ քաղաքը պաշարման մէջ կը դրուի: որով քիւրդեր կը կոտորեն թէ խանութներու և թէ տներու մէջ գտնուած բոլոր հայերն ու քրիստոնէաներն, և միւս հասարակ քրդերն ալ կը կողոպտեն և կայրեն տուններն ու խանութներն: Տիգրանակերտն այսպէս ընչեւէ յետոյ, կանցնեն քաղաքին կից, յայնկոյս Տիգրիսի գտնուած Խըմըրպըշ աւան: ասոր ընակիչք յուսահատ դիմադրութենէ մը վերջ կապատանին իրենց քար ու կիր եկեղեցին և պատուհաններէն զիրենք կը պաշտպանեն: սակայն քիւրդեր վերջապէս կը յաղթեն եկեղեցւոյ տանեաց վրայ բարձրանալ և տանիքը ծակելով յարտ ու կազեաղի լեցնել ներս և կրակ տալ, որով մէջ գտնուածներն ամբողջ կայրին, յետոյ կը միտնեն տուններ, հոն գտնուածներն կին, տղայ, աղջիկ, զամէն ալ ահռելի տեսարաններով կապանեն: տուններ կը կողոպտեն և այրելով կը հեռանան:

Տիգրանակերտն ու Խըմըրպըշ այսպէս ամառացնելէ վերջ, այդ վայրերն գազանք կը ցրուին Տիգրանակերտի լայնածաւալ դաշտը, որ բնահանրապէս ներքին դաշտ կանուանուի, և անօրինակ խրժոժութիւններով և բարբարոսութեամբ կը ընքն ամբողջ հայերն, կառեանգնեն նոցա լաւաւ աղբիւնք և կանայք, կը կողոպտեն նոցա բոլոր ինքն ու ստացուածք և հրոյ ճարակ կընեն անոնց տուններ ու ընակարաններն աւերակաց կոյտ մը դարձնելով զայնս: Եւ եթէ տեղ տեղ աղատուողներ ևս եղած են, զանոնք ևս քահանայիւք և եկեղեցիներով մէկ-տեղ բռնի իսլամ ըրած են: այնպէս որ Տիգրանակերտի այդ բնդարձակ աշխարհի մէջ քրիստոնէայ մը չէ մնացեր:

Ներքին դաշտի կոտորուած և այրուած գիւղերն ասոնք են, զորս հաւաստի աղբիւրներէ լսած և տեղեկացած եմ:

1 Պաշխա. 2 Քընեաթ. 3 Հիւսէյնան. 4 Աւրոյ. 5 Մերալան. 6 Չըռք. 7 Գուրէշան. 8 Խըզըլհասար. 9 Սալքան. 10 Հաճիճան. 11 Նօճան. 12 Կունտէճանոյ. 13 Պալապալ. 14 Տէրք. 15 Խօշմալան. 16 Ալեպլիկ. 17 Երպէրդի. 18 Հեղին. 19 Ալքա. 20 Պըլպը. 21 Խալան. 22 պաշպէզիւք. 23 Քերան. 24 Զերէ. 25 Հաշտար. 26 Զընշէն. 27 Հալտայ. 28 Գըմօք. 29 Փարհանտ. 3 Պամէլտան. 31 Տերուն. 32 Հասամտալու. 33 Տանայ. 34 Փայեաթի. 35 Զօր. 36 Պաշմըթ. 37 Հաճիէրքէ. 38 Մաուր. 39 Կարթուլայ. 40 Կունտէնալայ. 41 Բօռիթ. 42 Պերէխաշան. 43 Ալտին. 44 Թալք. 45 Պատըքանէքէշ. 46 Թէշմեն. 47 Զաքը. 48 Ալտունայ. 49 Պաշքէյ. 50 Սօրքան. 51 Չաթալ. 52, Կըրհապաթ. 53 Փօրիշան. 54, Թըրքէ. 55, Հերէֆէքան. 56, Պօշաթ.

57 Քէրք. 58 Լիւք. 59 Կունտըք. 60 Վէրտասուծի. 61 Պահըրըլս. 62 Ներքին Տանութ. 63 Ալքըթմըք. 64 Պաշտարի. 65 Իսոյին. 66 Սինուն. 67 Էլմէրին. 68 Իշան. 69 Կրէսիլան. 70 Զըրճը. 71 Պիլէյտը. 72 Բազորութ. 73 Բարը. 74 Վերին Քէֆէրճու. 75 Ներքին Քէֆէրճու. 76 Քրէրի. 77 Փասօրի. 78 Մէցինան. 79 Խըլմըրճ. 80 Հըլխամիկ. 81 Զօխ. 82 Բրայ. 83 Չվահէզ. 84 Չօմանիկ. 85 Բօ-

խան. 86 Տըմարիկ. 87 Մէլձըն. 88 Փալօնեկ. 89 Հըզհըզ. 90 Ճֆան. 91 Սէհէրտան. 92 Կօլէմասեան. 93 Բըրզանձէ ծօրին. 94 Բըրզանձէ ծէրին. 95 Մըլլեֆան. 96 Մամլայ. 97 Ճըզնի. 98 Մըլլահեկ. 99 Բառնը. 100 Կրէհասան. 101 Բէմեր. 102 Հըրֆաս. 103 Բաճըֆթ 104 Ահճօ. 105 Խօրեն. 106 Հըզնամեր. 107 Թըխրեկ. 108 Տարի. 109 Ճէնէսթեր. 110 Հօփ. 111 Տաուսա-դէք. 112 Զըմարին. 113 Խնդուք. 114 Սալանաս. 115 Թըլլեք. 116 Այնթըր. 117 Փէքէնտ. 118 Առանձ. 119 Հաղոյ.

Լճէի աւանը իր Սառնիս և Օփուժ երկու մեծ գիւղերով 7 քահանայիւք և եկեղեցեօք բռնի իսլամ ըրած և թլփատած են. Իսկ Լճէի հետեւեալ գիւղերն՝ որք են, Մալաթիայ, Գուժէ, Աղքան, Այնթար, Հըմլըմ և Հարպախըն, սրէ կանցունեն, կը կողոպտեն և կայրեն.

Լճէի մօտ գտնուող Մակարայեցւոց վանք իր մէջ շրջականներէն եկած ապաստանած 2000 է աւելի մարդիկներով սրէ կանցնեն. վանահայր Տ. Վահան քահանայն կ'սպանեն և վանքը կը կողոպտեն և կայրեն.

Նաև ասոր մօտիկ եղող Ասորեոց Ս. Աստուածածին անուն վանքը սրէ կանցնեն և կը կողոպտեն. Ներքին դաշտին պատկանեալ հետեւեալ գիւղերն ևս ճըրնօխի, Փիրաման, Կըրէսալաթ, Խնձիքան, Բըֆըրձին, Տարսըլ, Պաշնեխ, Հայտարեքան, Մարան, Կուլամիրայ, Հէրալ, Պայեկ, Հոտնով, Հըհլըման, Հէխան, Թըրձըլ, Դաստըլայն և Տատալ, սրէ անցուցած, կողոպտած և այրած են.

Նաև Հայնէ աւանն իւր Տըպնէ, Քարաղեկ, Ճուժայ և Սարոէլ գիւղերով սրէ անցուցած և կողոպտած են. Տարաբէրքի կուսակալութեան ենթարկեալ հետեւեալ գաւառներն ևս, որք են.

Սէվերէկ, Արզնի իր բարձրահայեաց Ս. Աստուածածին վանքով Էկեկ, Զերմուկ, Չըրուշ և Ազել աւաններն ևս սրէ անցուցած և կողոպտած ու այրուած են. Նոյնպէս Մարտին քաղաքը իր կաթոլիկ քրիստոնեաներով ջարդած և կողոպտած են.

Թ. Բաղշոյ կուսակալութիւն.

Բաղէշ քաղաքը սրէ անցուած և կողոպտուած իր շրջակայ գաւառներով և գիւղերով, որոց անուններն են.

1 Խուլթիկ. 2 Մուճիօնեւ, 3 Կէշնօք. 4 Կետր. 5 Պաս. 6 Սոտի. 7 Ծղկաւ. 8 Վանեկ. 9 Սասիկ. 10 Հէն. 11 Սափ. 12 Անդ. 13 Տօփ. 14 Տաշտիկ. 15 Որձակ. 16 Սագ. 17 Նեկ. 18 Կարփ. 19 Խուժմ. 20 Կուլթ. 21 Խարզէթ. 22 Խարթ. 23 Զըլգան. 24 Սընտան. 25 Գոմք. 26 Մեզրէ. 27 Փապշէն. 28 Պօր. 29 Կամախ. 30 Չուար. 31 Խախրէվ. 32 Ալամէք. 33 Զըհօր. 34 Համիրամ. 35 Փարխանդ. 36 Ամք. 37 Կորվու. 38 Խմիլուր. 39 Վերին Մարգարդ. 40 Ներքին Մարգարդ. 41 Հօրմիդ. 42 Յարգզող. 43 Հարգափ. 44 Խնձորգեն. 45 Թուխ. 46 Փրեուս. 47 Խուլեկ. 48 Չամաշտին. 49 Ազրոկ. 50 Մատնավանք. 51 Չորգօնք. 52 Ծղակ. 53 Չերսօնք. 54 Թեղուտ. 55 Աղաղ. 56 Տափա վանք. 57 Մեհք. 58 Կոշտան. 59 Սոխուրդ. 60 Ճղերօք. 61 Կնուակ. 62 Ծաղկէ. 63 Կամուրջ. 64 Խարապշեհեր. 65 Սփուճօր. 66 Նաղեկ. 67 Կարփ. 68 Բրուգը. 69 Մզակ. 70 Որձնք. 71 Կղեխ. 72 Մերթիթաղ. 73 Հաուլթաղ. 74 Խուր. 75 Վերին Ասպնջեր.

76 Ներքին Ասպնջեր. 77 Կնձու. 78 Մցու. 79 Քաշաղ. 80 Մեծձոր. 81 Մրցանք. 82 Բողնուտ. 83 Հեն. 84 Արփի. 85 Նեճ. 86 Կրխու. 87 Ալպերթ. 88 Փարուկան. 89 Երեսթաղ. 90 Օխնախ. 91 Զընէր. 92 Սասնուտ. 93 Բալքան. 94 Կոտուժ. 95 Հեքրանիշ. 96 Հէզ. 97 Սարիխաշ. 98 Խարթիան. 99 Առանուս. 100 Խարշիթ. 101 Ախթօր. 102 Աւագ Թաղ.

Այս վերոյիշեալ գիւղերէն ոմանք սրէ անցուած և կողոպտուած և ոմանք միայն կողոպտուած, մեծ մաս մ'ալ բռնի յիսլամութիւն դարձուած քահանայիւք և եկեղեցեօք.

Հիգանի բաղմաթիւ գիւղեր կողոպտուած. սրէ անցուած, աղջկունք և կանայք առեւանգուած և շատ մը ընտանիքներ բռնի մահմետական ըրած. եկեղեցիք աւերուած և սրբութիւնք ոտից կոխան եղած. Ս. Խաշ և Գամաղիէլ վանուց վանահայրք սոսկալի տաններներով և վանքերն կողոպտուած.

Սղերտ քաղաք անգլճաբար սրէ անցուած. խնոթութներ և տուններ կողոպտուած. կանայք և աղջկունք առեւանգուած. Առաքնորդարանի դըպրոցի և եկեղեցւոյ դռներ խորտակուած կողոպտուած. քահանայ, դաստուռ, առաքնորդի սպասաւոր սպաննուած. առաքնորդական տեղապահ Տիմիթէոս վարդապետ Տիվրեկեան մահմանք զիրաւորեալ և մնացեալք բռնի մահմետական ըրած և այս ամէնը ամենախոր և ամենապայառք արարուածներով.

Սղերգի էրուն Նահիէյի հետեւեալ գիւղերն որք են, Մարուս, Ավեն, Ավալ, Նարային, Սէրմէթ. Տէրիք, Կէնձեր, Սեզեակ, Չոււմ, Պուխ, Մէղրէլէն, սրէ անցուած. կանայք և աղջկունք առեւանգուած, մաս մը սար ու ձոր փակուած և ցրտէն ու անօթութենէն մեռած ևս մնացեալք և քահանայիւք և եկեղեցեօք բռնի մահմետական ըրած.

Սղերտի Հիլվան գաւառի հետեւեալ գիւղերն, որք են Մարէն, Գուրենա, Կունգէհէգան, Կիկան, Մինար ևլն. բոլորովին կողոպտուած. մեծ մասը սրէ անցուած, կանայք և աղջկունք առեւանգուած, մաս մը ցրուած և ցուրտէն ու անօթութենէն մեռած, և այլք բռնի իսլամ ըրած.

Սղերտի շրջակայ գիւղերն Խանքը, Սուլան, Կըրէհէնց, Տուստըր, Մըղրէխալք, Գանիսօրք, Հըմուտնայ, Գուշանայ, Կասըթ, Սելախար, Ներքին Սուլան, վերին Սուլան. Չօփ, Մէզրէպըլ, Պաղիմ, Ներ, Աչըք, վեր, Աչըք, Ճինաղքէր, Զէուք, Ներ, Տիլան, Վեր, Տիլան, Բլուր, Հալէվի, Պինարին և Էղնամիր, այս գիւղեր կողոպտուած, սրէ անցուած և մնացեալք բռնի մահմետական ըրած.

Ի նախկան գաւառակ գտնուած գիւղերն, Կէհճօք, Թեխերի, Թափի, Հըսհըտք, Թըրպէսը, Զէրֆաս, Ռաճապա, Պաճուտ, Մեխիբա, Ճելտիբա, Խուլլըք, Ռաշըք, Մեքերիկ, Նաֆըք, Զընկովըք, Պիմեր, Նաշտար, Հէլմա, Պաշտըրամ, Մէքէշաշ, Պնունեկ և Տիրա. այս գիւղերն ևս կողոպտուած, սրէ անցուած և այրուած, մաս մ'ևս բռնի իսլամ ըրած են.

Կինձի պատկանեալք.

Ի ճապաղջուր. Զէվլիկ, Մատրակ, Սևսօր, Տարպասան, Սնակ և Տըք գիւղեր.

Կինձի շրջակայք. Կընօղ, Տիւլմալան, Վալեր, Տեարիպօկ, Զմայենի և Բուփար գիւղեր.

Ի Պէզար գաւառակի. Պէշար, Բիզ, Կորշէն, Մուրգարիկ, Անտիւ և Մզակ գիւղեր.

Այս գիւղերու մէջ տեղ տեղ սրածուծիւնք եղած, ամբողջ գիւղեր կողոպտուած, մնացեալ մեծ մասն բռնի խլամ ըրած և եկեղեցիք մզկիթի վերածուած:

Ի Կինճ Ի Մանաշկուծ գաւառակի. Պօկլան, Խարապէ, Հասանպէի ձոր, Պայրաման, Անկաք, Խորեկ, Բողի, Փարխու, Կծու, Ճափնուտ գիւղեր ամբողջ կողոպտուած, ոչխարէ տաւարէ և ապրուստէ իսպառ զրկուած:

Ի Խուլբ և Ի Խիան գաւառի. Կիղերման, Ահաբօնք, Ընձքար, Էյուպ, Կապէ, Հողէք, Խրուճ, Թեզս, Հըվըրք, Թըլթըք, Փասուր, Մաշտակ, Ընկուղնակ, Իշնեճոր, Սէփիտ, Արտիօնք, Հեղին, Սաղտուն, Փառկայ, Արսըք, Կրէմօրի, Պահամայ, Ճուսարայ, Պերմ, Բացի, Արիսուտ և Տանձ և Կրէխօխի:

Այս գիւղերն բոլորովին կողոպտուած և ամեն ապրուստի միջոցներէ զրկուած, տեղ տեղ մարդասպանութիւններ եղած և քանի գիւղեր վառուած. ասոնցմէ վեց գիւղ՝ որք են. Սաղտուն, փառկայ, Արսըք, Կրէմօրի, Կրէխօխի և Պահամայ բոլորովին աւերակ և ժողովուրդք փախած այրեր ապաստանած են. Թէ այս վեց գիւղեր և թէ մնացեալներն որովհետեւ ապրուստէ զրկուած են և ուրիշ կողմ փախելու ճար ու հնար չունին, անշուշտ այս ձմեռ անթուփնէ ամբողջն ալ սովամահ պիտի ըլլան, եթէ տեղէ մ'օգնութիւն չհասնի իրենց:

Ի Մուշ քաղաքի.

Մշոյ մէջ գտնուող ստորին կարգի խլամք յանկարծակի յարձակելով շուկայի մէջ գտնուող հայոց վրայ, վեց մարդ սպանեցին և 30-է աւելի վիրաւորեցին. սակայն շնորհիւ Անգլիական դեսպան Մըսթըր Հէմսընի և Մշոյ արդի բարեսիրտ կառավարին կոտորածի առաջքը շուտ առնուեցաւ:

Մշոյ վանքերէն Ս. Կարապետի և Ս. Յովհաննու վանից ուխտարներն յափշտակեցին տարան քիւրդեր, իսկ Մատնավանք բոլորովին աւերակ դարձուցին:

Ի Չուխուր գտնուած գիւղերէն Ալըլպուհար Հացիկի, Դիմիկի, Երիզակ, Դրմնա, Անիստ, Վարդենիս, Աւզգամ, Ասաղ, Արգավանք, Ալիգլուռն, Մկրագոմ, Քրդագոմ, Բըլից և Մուշաղշէն գիւղերն:

Դաշտի Գիւղերէն.

Զիարէթ, Սորգար, Մեղզի, Պաղլու, Բագու, Ղայպիան, Հերկերտ, Գոմս, Ավրան, Խաշխաշտաղ, Խորեն, Տաորսգոմ, Ծխայու և Տերըք, գիւղերն կողոպտեցին և տեղ տեղ առեւանգութիւններ ըրին. Պուլանուխի գիւղերէն, Կոր, Խարապշահար, Փիրան, Քաքարլու, Լաթար, Բլուր, Մերպար, Հէխաղուպ, Մէճերլու, Հէրփանշէի, Համգաշէի, Խաղաղիկ, Բրգաշէի, Կողակ, Ագրակ, Խօշկելի:

Այս գիւղերու ոչխար տաւարներն յափշտակած և տեղ տեղ մարդասպանութիւններ ըրած, որոց կարգէն և Լզեցի Լեւոն էֆ. Մագսուդեան կն:

Պուսերնակ պանդուխտներն անցեալ հոկտեմբեր ամսոյ սկիզբներ ի մայր եկեղեցին հաւաքուելով յուսահատաբար կորոշեն խմբովին ի Բ. Գուռ

դիմել և խնդրել որպէս զի կամ ծրագիրն վաւերացնեն և կամ իրենց գաւառացի եղբայր շման զիրենք ևս մահացնեն. Կայսերական կառավարութիւն խնդրոյն ուրիշ գոյն տալով՝ բացարձակ հրաման արձակեց իւր զինուորական զօրութեան և հարիւրաւոր պանդուխտներ ի սուր, ի հուր և ի բանտ փնտցնել տուաւ. Եւ միւս կողմէն տեսնելով որ Եւրոպական թերթեր մեղապարտ հռչակած են զհայեր իրենց այդ ընթացքին մէջ և զինքը քատագոված են. ատկէ օգուտ քաղելով՝ միւսնոյն հրամանը գաւառներն ևս արձակեց և մինչ միամիտ խեղճ հայերն իրենց վաճառատանց և արուեստանոցներու մէջ կըրպակէին, զօրքեր, համախմբներ, աշերէթներ և համայն մահմադականութիւն զինուած, պատրաստուած յանկարծ պատեց պաշարեց զանոնք և անօրինակ խժգժութեամբ և սոսկալի արարուածներով ու տեսարաններով քնքեց, այրեց և ի մոխիր դարձուց և հոս ու հոն փախողներն աւ աղատուողներն ալ բռնի խլամ ընել տուաւ և ինքզինքը Եւրոպայի առջև արգաքանցելու համար կեղծ շնորհակալեաց գրեր հրատարակեց թէ «ամէն տեղն ալ հայերն են որ տեղիք տուին այս խռովութեանց և տեղիք տուողներն ալ պատժուեցան կն»:

Երկրաքարշ ցանկութեամբ տողորուած մահմադական կրօնն՝ որ հայու կեանքը բառնալն, անոր պատիւն արատաւորելն, անոր ինչքն ու ստացուածքը խել յափշտակել և իւրացնել արգարութիւն կը համարի իւր մոլի և ապականեալ խնկարկուիւն և ի հանդերձեայն, ևս զարշելի վարձատրութիւններ կը խոստանայ անոր, այնպիսի չար զգացում մը ներշնչած էր իւր պիղծ հետեղացորդ արդէն սոյն բարեգիւտութեան կսպառնին, ուստի և շինայեցին հազարաւոր պատուական երիտասարդներ ու մանուկներ ներկել ու թաւալել իւրենց բոսորատիւ արեան ճապարհաց մէջ. շինայեցին գաւառային վրայ յեցող անկար ծերունոյն, շինայեցին անկողնի մէջ և թոնիրի շուրջ ձգուած կիսամեռ պառաններուն. շինայեցին յոյի կանանց, հրապարակաւ նոցա որովայնը ձեղքելու և գաղաններ անոնց վրայ արձակելու. Այս խժգժութիւնն ևս ի Բալու տեղի ունեցած է. շինայեցին մանկամարդ կանանց և մատաղ օրիորդաց, զանոնք իրենց զարշելի կրից խաղայիկ ընելէ յետոյ և շատերն ալ բռնի խլամական կրօնի մէջ ձուլելով. Սախայն եղան շատ մը ընտիր երիտասարդներ և մարդիկներ, պարկեշտասուն տիկնայք և աղջիկներ ալ, որք իրենց երկնային սուրբ կրօնն ու պատիւն անարատ ու անեղծ պահելու համար, յանձն առին ամեն կերպ տանջանք և նոյն սրտութեան մէջ մեռան պսակելով Հայաստանացոյ Ս. Եկեղեցին նորանոր մարտիրոսօք և ընտրելադոյն նահատակօք:

Այս ընդհանուր կոտորածէն միայն զերծ մընացած է Տարօնոյ աշխարհն. Այսու ամենայնիւ, ամէն օր, ամէն վայրկեան նորանոր սպառնալիքներ և կոտորածի փտանգներ անպակաս են. և ամենաթեթեւ պատճառ մը բաւական է քիչ միջոցի մէջ Տարօնն ևս աւերակաց կոյտ մը դարձնելու, բայց ժողովուրդը ամէն մասամբ զգոյշ է և տեղիք չտարնաւ:

Տեղ. կառավարութիւն, ինչպէս ամէն տեղէ, մեղմէ ևս շնորհակալեաց գրեր բռնի կերպով առնելու քանից մէջ է. Մինչև ցարդ ընդդիմացած եմք և որոշած եմք չընդունել իրենց այդ առաջարկը. զի կը մտածեմք թէ ինչ բռնի համար

շնորհակալ լինիմք, այսչափ օրածութեանց, աւարաւութեանց, առեւանգութեանց, սրբապղծութեանց, բռնի կրօնափոխութեանց կամ որ մէկ շարեաց համար, այլ կը կատարուիմք թէ սորա չար հետեանքը միայն մեր անձի վրայ չկայանայ, այլ ընդհանուր լինի:

Արքայապետ Տարօնոյ աշխարհն ևս խիստ փառաւոր դրից մէջ է, երկուստեք սուր և հուր կրօնապետնայ իրեն, և յարածամ կը տառանի ընդ մէջ կենաց և մահու:

Ժողովուրդն ակնապիշ և անհամբեր յուսոյ և լուսոյ կապակ և ոչինչ չերևիր, և եթէ Աստուած մի արասցէ այս խնդիրն շատ երկարի, կամ մինչև գարուն երթայ առանց օգտակար փոխանի մը յանդերձ, աներկրայ լինելու եմք թէ Տարօնոյ հոգեհանգիստն ևս պիտի կարգացուի ի լրումն հայութեան: . . . Ահա այս է մեր վիճակն ու դրութիւնը, կաղաչեմք, կը պաղատեմք արասուալից դիմօք գլխացէք այս մնացորդ ամբողջ ժողովրդկան վրայ և եթէ հնար է, մի խնայէք զայն այրող ու լափող բողին ու կրակին վրայ կուց մի ջուր սրսկել, Իսկ եթէ հրդեհի առաջքը չառնուի, շատ չանցած Տարօնն ու մնացեալ հատ ու կոտորներն ևս զօժ պիտի լինին բանութեան: . . .

1893 զեկտեմբեր 26:
Ի Տարօն — Մուշ:

Պ Ա Ր Ս Ս Կ Ա Ն Ա Յ Ք .

«Երարատի» աշխատակից պ Ս. Հայկունին կարգուեցաւ վերիւ և տեսուչ ս. Թագէի առաքելոյ փանեղ Մակուայ նահանգում և ուղեորուեցաւ իւր պաշտօնատեղին:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆԳՐԱԿԱՅ ՎԵՀԱՓԱՈ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Կոնդակ Թանուն Սինդին ս. Էջմիածնի թ. 1153, որով առաքի ի պահ ի զանաւարանի Մայր Աթոռոյ տուն մի հինգ հազար բութլոյ 4⁰/₁₀ պետական ռենտոյի սերիա 162, № 309, զոր նուիրելին ժառանգը հանգուցեալ Գրիգորի Թումայեան Բագուեցւոյ փանն պահպանելոյ տոկոսիւք նորա որդեգիր մի ի հոգեւոր ծեմարանի ս. Աթոռոյս:

— Օրհնութեան յանուն Աւագ Թանուտեանն Եղուարդայ գեղջ և չորից աւագանեաց տեղւոյն թ. 1154:

— Թանուն Սինդի ս. Էջմիածնի թ. 1160, որով կարգի Տ Ստեփան վարդապետն Շիրակունի փանահայր Անուոյ ի տեղի Տ. Հմայեակ վարդապետի Տ. Եարութիւնեան:

— Թանուն նորին թ. 1161, որով Տ. Թովհաննէս վարդապետն կարգի ի պաշտօն փոխանորդութեան Ալեքսանդրապոլու:

— Հաստատութեան հոգարարձութեան դարոցին ս. Համբարձում եկեղեցւոյ Նոր Նախիջևանի թ. 1165:

— Օրհնութեան յանուն Գէորգայ Բեանդարեան Ալեքսանդրապոլցւոյ թ. 1192:

— Օրհնութեան յանուն օր. Թուշիկի Տարախեան թ. 1238:

— Թանուն Տ. Մեսրոպ վարդապետի Տ. Մովսիսեան որով հաստատի ի պաշտօն տեսչի հոգեւոր Դպրանոցին Հայոց Շուշուոյ թ. 1246:

— Թանուն Տ. Թովհաննէս վարդապետի Շիրակունուոյ որով կարգի ի պաշտօն փոխանորդութեան վիճակին Հայոց Ալեքսանդրապոլու թ. 1250:

— Թանուն Սարգսի Հայկունեոյ որով կարգի ուսուցիչ Դպրեմանից ս. Թագէի փանից Մակուայ տեսուչ դպրոցաց Հայոց շրջակայ գիւղօրեկից և կառավարիչ կայուածոց փանից թ. 1272:

— Հաստատութեան հոգարարձութեան միգրանս դարոցի ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Թելաւ քաղաքի թ. 1292:

— Թանուն Տ. Թովհաննէս քահանայի Սարքեան Խարասուբաղարի որով շնորհի նմա պատիւ Աւագ քահանայութեան թ. 1293:

— Թանուն Տ. Ստեփան վարդապետի Շիրակունուոյ որով կարգի ի պաշտօն փանահայրութեան ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ Անուոյ թ. 1310:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

1. ԱՆՄՍԻ, Մանապարտ	Կ. Ա.	595
2. Աղօթքի ուժ (Թարգմ.)	Ղ. Ս.	595
3. Երեմիայի ճիւղ	Ե. Բ.	400

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԵՏՄԱԿԱՆ

4. Խաչի ներքոյ Յ. Թովհաննիսյան	405
5. Պարթևները Պարսկաստանում Ն. Բ.	406

ՄԱՆԱԿԱՆԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

6. Ժողովրդական համալսարաններ	409
7. Մամիս ընտանալը Պատկերներ Երթակի գիւղական կենցեցի Ա.	410
8. ՄԱՐԿԱՆՈՒՐԸ	415

ԱԶԳԱՅԻՆ

Հայկական խնդիր	417
10. Երեմիայի ՀԱՅԱՍՏԱՆԱՅԻՆ	418
Մայր Աթոռ	
ՌՈՒՄԱՆԱՅԻՆ	
Բեսարաբիոյ թեմ	
ՏԱՄԱՆԱՅԻՆ	
ՊԱՐՍԱՆԱՅԻՆ	

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԲՈՒՆԱՆԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ	
ՅԱՆՆԱՅԻՆ	
Ազաթագեղոսի աղբիւրներից Գ Տ. Մկրտչեան	
ՄԱՅՆԱՆԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ	
ՅԱՅՆԱՆԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ	